

A balatonfűzfői Nitrokémia az amerikai hírszerzés célkeresztjében

Géczi János életművében különösen fontos szerepet tölt be kép és szöveg egymásba játszása, a tér olvasása és a határok átlépése a különböző terek, műfajok között. A minket körülvevő környezet egymásra rakódott, összevegyült műltrétegek feltárásaként is megközelíthető, amire jó példa a Murteriárium elnevezésű, a Tiszatáj Online platformján megjelenő Géczi-sorozat, ami egyfajta útikalauzt jelent szigetlakóknak.¹ Tanulmányom egy hasonló kísérlet kíván lenni, ami azt mutatja meg, hogyan láthatunk ismerős helyeket más lencsén keresztül – jelen esetben Balatonfűzfőt és a Nitrokémiát hidegháborús amerikai dokumentumok, térképek, vázlatok és megfigyelések kontextusában.

Kutatástörténet

A kutatás alapjául egy 2019-es balatonfűzfői meghívás szolgált: a Kutatók Éjszakáján a Nitrokémiát mutattam be, sajátos, hidegháborús perspektívában. A titkosítás alól feloldott CIA-iratokat ma már bárki elérheti, az anyagban megdöbbentő részletességgel szerepelnek az ötvenes évek Magyarországnak amerikai hírszerzés számára érdekes területei, köztük a stratégiaileg fontos ágazatokról és üzemekről szerzett információk. Az előadás sikere után, két hónappal később, a város invitálására még egyszer bemutathattam a vizsgálat tanulságait a szélesebb érdeklődő közönségnek, köztük a Nitrokémia volt munkatársainak. Ezt követően kerestem meg Szabó Elek okleveles vegyész mérnök, aki a vállalatnál vezető beosztásban dolgozott, hogy megossza velem személyes élményeit, saját kutatásainak eredményeit – az ő hozzájárulása, folyamatos segítsége nélkül nem valósulhatott volna meg ez az írás, amit ezúton is köszönök, és amiért rendkívül hálás vagyok. Ebben az értelemben a közösségi, nyilvános történelem egyik fő célkitűzését teljesíti ki írásom, ami együttműködő kutatást jelent, a helyi tudásanyagba való beágyazódást és felhasználást (Myers és Grosvenor, 2018).

Korábbi, főként oktatástörténeti irányultságú tanulmányaim alapján (Somogyvári, 2017, 2019a, 2020a, 2020b, 2020c, 2020d) a rendszer gyenge pontjainak feltérképezése, a gazdasági-hadászati szempontból lényeges adatok megszerzése és a hidegháborús propagandához szükséges tartalmak összegyűjtése határozta meg az amerikai hírszerzés főbb céljait az ötvenes évek Magyarországn. Hazánk besorolása a legalacsonyabb volt a CIA értékelésében, egy magyarul tudó ügynök tartózkodott a Központi Hírszerzés megbízott ügynökeként Budapesten 1952 és 1957 között, Katona Géza (Gati, 2006. 15.),

mindezt a hirtelen kirobbant forradalom változtatta meg, amit semmilyen jelentés nem jelzett előre. Egy 1957. decemberi, belső CIA- kiadvány így fogalmazta ezt meg:

„A magyar emberek kommunistaellenes felkelése 1956 októberében megmutatta annak fontosságát, hogy megértsük a magyarokat, a szovjet megszállókkal szembeni erőszakos szembenállásukat, illetve ennek jelentőségét a kommunista blokkon belül.”²

Ebből a szempontból minden megszerzhető tudás fontos volt a Nyugatról nézve vasfüggönyön túli, elzárt országról: a nagykövetség utazásai, a protokolláris események ugyanolyan fontos információforrássá válhattak, mint az informális beszélgetésekből szerzett impressziók, a nyilvános adatok (rádió, újság, megjelent rendeletek, statisztikák), az emigránsok beszámolóí vagy akár a fedett informátorok jelentései. Az ismertetésre kerülő, Nitrokémiáról szóló dokumentumokban valamennyire találunk példát, a korpuszt a CIA és a Szabad Európa Rádió online hozzáférhető adatbázisai szolgáltatják,³ a Balatonfüzfő (és ennek különböző változatai: Balatonfuezfő, Balatonfuzfő stb.) keresőszóra 1948 és 1959 között, a „hosszú ötvenes években” kaptam találatokat, kizárólag a Nitrokémiával összefüggésben.

Az amerikai külpolitika gyakorlatának és propagandatevékenységének kettőssége közismert ebben az évtizedben: felszabadítást ígért a „rab nemzeteknek”, harcias retorikát használva, miközben a szovjetekkel gyakran folytatott pragmatikus politikát, kerülve a közvetlen konfliktusokat és előnyben részesítve a pszichológiai hadviselést (Borhi, 1999). Az USA álláspontjának, politikai döntéshozatalának háttérét új fényben világíthatja meg, hogy mennyi mindent tudtak a kommunizmus legszigorúbb időszakában is az országról (többet, mint amennyit gondolnánk), milyen forrásokból szereztek ezeket az információkat, és milyen kép rajzolódott ki ezek alapján az amerikai adminisztráció előtt.

Mindez lehetővé teszi az általunk már jól ismert dolgok és tények ismeretlen nézőpontból való láttatását: jelen esetben a hely meghatározásával, azonosításával kezdem a CIA-jelentések bemutatását, hiszen Balatonfüzfő és a Nitrokémia pontos lokációja rendkívül fontos volt az amerikai hivatalnokok számára. Ezt követi az üzem személyi, technikai feltételeinek és a gyártásnak a bemutatása, illetve ezen adatok összevetése a Szabó Elek által nyújtott ismeretekkel, ami nagyban elősegítette az értelmezés munkáját. Szabó egyébként 1965-től dolgozott a gyárban különböző funkciókban, először a TNT-gyártásban, később koordinációs igazgatóként; már édesapjának is ez volt a munkahelye, tehát gyerekkorától hallott történeteket a vállalat zárt világáról. Az elemzést egy 1954 elején disszidált, volt gyári munkás beszámolóí zárják le, ami a Szabad Európa Rádió archívumában maradt fenn, részleteket szolgáltatva az ötvenes évek elejének gyári mindennapjairól.

A hely azonosítása

Újvidék amerikai percepciója kapcsán már bemutattam (Somogyvári, 2019b), hogyan rajzolódik ki egy város sajátos, a gazdasági-stratégiai érdekek által orientált és meghatározott térképe a CIA horizontján, ami egyszerre mutatja meg, hogy milyen információkhoz fért hozzá az USA hírszerzése, és ebből mit tartott érdemesnek rögzíteni, továbbítani. A tér és a térhez kapcsolódó fogalmak, illetve a földrajzi helyek kulturális-társadalmi érzékelését hangsúlyozó paradigmaváltás (Döring és Thielmann, 2008), a jelentéssel való felruházás folyamata (Ayers, 2010) a bölcsésztudományokra is nagy hatással volt. Balatonfüzfő és a Nitrokémia esetében egy kizárólag a hadiipari, közlekedési szempontokat figyelembe vevő leírást fogunk látni, ami a lehetséges hírszerzési, támadási

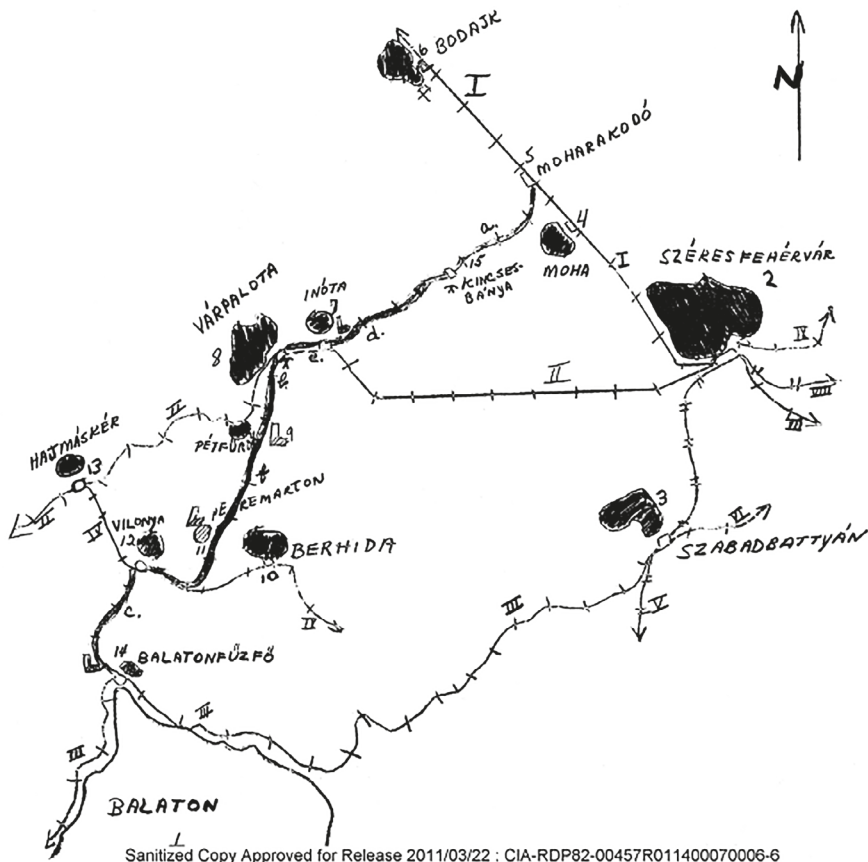
célpontok, objektumok hálózatát adja ki. A megközelítés a távolítól fog haladni az egyre közelebbi látószög irányába: országos, regionális, majd települési szinten mutatva különböző térkép(zet)eket.

A National Intelligence Survey által összeállított 1951-es helységnévtárban (Gazetteer) Fuzfegyardelep és Füzfőgyártelep névvel is szerepel a település (PPL jelzéssel, mutatva, hogy lakott hely, *populated place*, illetve koordinátákkal).⁴ Ez jelzi az első és legfontosabb problémát a CIA és más amerikai kormánysszervek számára Magyarországon: a megnevezés és azonosítás nehézségeit, az ékezetek által támasztott akadályokat gyakran átírással küszöbölték egyébként ki (Fuzfoe vagy Fuezfoe), amihez a kutatásnak is alkalmazkodnia kellett.⁵ Egy 1956 júliusából származó, szigorúan titkos légi felderítés a gyárat is rögzítette, itt csak az összefoglaló táblázat elérhető, ami alapján azonosítani tudjuk az útvonalat (Csehszlovákia–Ausztria–Lengyelország–Magyarország–Belorusszia). Az első képen látható részlet Pápa és Veszprém után sorolta fel a füzfői vegyiüzemet és robbanóanyaggyárat (Peremartonnal együtt).

Mission Coverage Summary					HTA-SF
Date of Photography <u>9 July 1956</u>					Report No. <u>MCS-6</u>
Date of Report <u>21 August 1956</u>					Mission No. <u>A 2021</u>
WAC	Print ID	Coordinates	B.S.	Qual.	Description
	Cam.				
252	8	108-109	48	17	Military barracks area near Austro-Hungarian border
	8	125-126	48	17	Possible military storage area serviced by roads
	8	126-128	47	17	PAPA A/F, 2 runways 7500' x 250' & 5500' x 270'. 6 fighters visible
	8	126-128	47	17	U/I small industries
	8	126-128	47	17	PAPA (See V-7 camera)
	8	137-144	47	18	Military camp - Hq. type bldgs., training area, storage area serviced by RR spur.
	8	139-141	47	18	VESZPREM
	8	141-143	47	18	VESZPREM, A/F - runway 6000' x 200', 14 fighters visible
	8	142-144	47	18	Fuzfo chemical and explosives plant. Pere Marton explosives plant
	8	141-144	47	18	G Large nitrogen chemical plant, & petroleum refinery. Other U/I industries

1. kép. Részlet az 1956. július 9-i légifelderítésből
(Forrás: CIA-RDP89B00709R000500960001-8. 9. oldal)

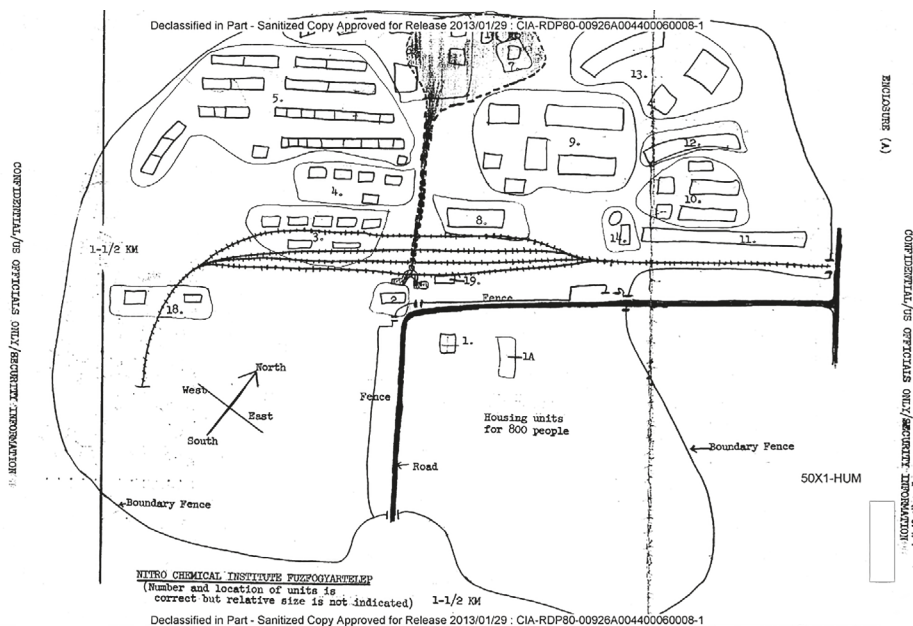
Hasonló perspektívát mutat a vasútvonalakat ábrázoló második kép, ami egy új szárny 1952-es megnyitásának apropójából (Moharakodó–Balatonfüzfő) keletkezett. A CIA-iratok az ötvenes években nagy gondot fordítottak egyébként a közlekedés-földrajzi szempontokra, részletesen leírva vasútállomásokat, irányokat és egyéb kapcsolódó adatokat, ami ebben az esetben a bányászati-ipari összeköttetések fontosságából, Székesfehérvár közelségéből is adódott.

Sanitized Copy Approved for Release 2011/03/22 : CIA-RDP82-00457R011400070006-6

2. kép. Új vasútvonal Moharakodó és Balatonfüzfő között
(Forrás: CIA-RDP82-00457R011400070006-6. 3. oldal)

Egy 1957-es keltezésű, a Nitrokémia üzeméről szóló riport megállapítja, hogy a gyár Veszprém megyében, Balatonfüzfő településen található, de a pontos cím nem áll rendelkezésre (*full address not available*).⁶ Mindez azért érdekes és említésre méltó, mert 1951-ből már volt egy részletes térképvázlat a gyárról és környékéről, amit egy bizalmi/beépített ember skiccelhetett fel (legalábbis erre utalnak az 50X1-HUM jelzések, amit akkor alkalmaztak a titkosítás feloldása során, ha a személyes vonatkozásokat kikaparták annak érdekében, hogy védjék a hírforrást).

3. kép. A Nitrokémiai Intézet Füzfővártelepen, melléklet
(Forrás: CIA-RDP80-00926A004400060008-1. 3. oldal)

A harmadik kép vázlatán folytonos vékony vonal jelzi a gyárat körülvevő szögesdrót kerítést (*Boundary fence*), vastag vonal az országot (Road), középen pedig párhuzamos, rovátkolt vonalak a vasutat. Ez utóbbi alatt találhatóak a dolgozóknak épített, 800 férőhelyes lakóblokkok (*Housing units*), a 20 ágyas tüdőgondozóval és röntgennel (1-es szám jelöli), illetve a 100 fős kapacitással rendelkező sürgősségi osztállyal (1A jelölés). A vasút mentén van a teherkocsi (19), a laboratórium (2), a raktárak (3) és a lőportesztelő állomás (18), észak-északnyugati irányban pedig a Nitrokémia nagyobb része helyezkedik el. Balról jobbra haladva: üzemi boltok (4), lőporgyártás (5), nitroglicerín-gyártás (fent középen, kicsit elmosódva látható a 6-os szám), az elektromos transzformátor (7), a papírgyár (8), a lőgyapot (9), a TNT (10) termelése, a lőpor-raktár (11), a pirotechnika (12), a robbanó-salétrom (13) és egy 3000 lőerős tartalék áramfejlesztő (14).

Látható, hogy az épületek szintjéig lebontva pontos ismeretei voltak az amerikai hírszerzésnek egy hadiipari szempontból rendkívül lényeges és jól őrzött objektumról, ami mindenesetre felveti a kérdést, hogy a valóságban talán nem is volt olyan áthatolhatatlan

A harmadik kép vázlatán folytonos vékony vonal jelzi a gyárat körülvevő szögesdrót kerítést (Boundary fence), vastag vonal az országot (Road), középen pedig párhuzamos, rovátkolt vonalak a vasutat. Ez utóbbi alatt találhatóak a dolgozóknak épített, 800 férőhelyes lakóblokkok (Housing units), a 20 ágyas tüdőgondozóval és röntgennel (1-es szám jelöli), illetve a 100 fős kapacitással rendelkező sürgősségi osztállyal (1A jelölés).

a vasfüggöny az ötvenes évek elején, mint ahogyan azt ma gondoljuk. Nem tudni, hogy a térképrajzok milyen okok miatt, ki(k) által készülhettek, de számos hasonlót találunk a korabeli anyagokban, talán lehetséges célpontokat is megjelölve egy esetleges támadás számára.

Mérnökök és életutak

A személyi feltételek, humán erőforrások feltérképezése volt az egyik prioritása az USA hírszerzésének. Egy 1957-es jelentés⁷ a balatonfüzfői robbanóanyag-gyárról röviden összefoglalja a II. világháború után, 1948-ban újraindult üzem termelési profilját: a TNT, dinamit, lőpor, nitroglicerín, lőgyapot (nitro-cellulóz) gyártása a szovjet blokk országai számára is fontos volt, más összefoglalók nemzetközi kontextusban is említették a Nitrokémiát. Ezt követően a dokumentum a vállalat vezető beosztású kollégáit sorolja fel, legalábbis akiket sikerült 1957-ig azonosítani (sok kitakart részlet található a nevek mellett, itt csak azokat az információkat sorolom, amik tudhatók a CIA-riport alapján):

- Urda Kálmán: igazgató, három évet tanult a moszkvai Sztálin Akadémián,
- Várszeg: Urda titkára (fnu jelzéssel, miszerint a keresztnéve ismeretlen, *first name unknown*),
- Dr. Kompolthy Tivadar: vegyész mérnök,
- Dr. Gebhardt István: vegyész mérnök,
- Dr. Bobest Béla: vegyész mérnök,
- Soltész László: vegyész mérnök,
- Demény László: vegyész mérnök,
- Moldoványi László: kutató.

Igen neves szakembergárda gyűlt össze Balatonfüzfőn az ötvenes években: Urda Kálmán és (helyesen írva) Várszegi Géza kivül valamennyien kimagasló publikációs tevékenységet folytattak, a nemzetközi szintéren is. Az 1956-os forradalom idején Urda Kálmán igazgatót és Várszegi Géza párttitkárt leváltották, Urda Fűzfőgyártelepet is elhagyta, majd novemberben visszatért, és 1962-ig vezette tovább a Nitrokémiát, Várszegi tanácstagként bukkant fel 1956-tól kezdődően (Jámbor, 2008. 330., 334.; Szönyeg, 2009. 103., 151., 159., 169.).

Dr. Demény László dolgozott talán a legrégebben Balatonfüzfőn (a CIA-irat nem mindenkit említ doktorként, de Urdán és Várszegin kívül valójában mindenki doktor), sok szempontból központi szereplő volt a vállalat életében. Szabó Elek információi (*Fűzfői történetek* című kézírata, illetve magánarchívuma) alapján az I. világháború után a Shell alkalmazásában állt, Indonéziában, Ceylonban és Indiában is tevékenykedett, ekkor szervezhette be őt a brit hírszerzés mint szimpatizánst. Hazatérve a fűzfői lőpor- és hadianyaggyár központi laboratóriumának vezetője lett, 1945-ben, a front közeledtével Kompolthy Tivadarral együtt a helyén maradt, segítve az újraindítást a háború után. Demény jó angolszász kapcsolatait jelezhette egy 1945. novemberi cikk a floridai *Sanford Herald* nevű újságban, ami volt Rockefeller-ösztöndíjasként mutatta be őt, a University of Californiáról, aki egy új kísérleti laboratórium vezetőjeként Fűzfőn támogatta a magyar ipar talpraállítását.

4. kép. A Sanford Herald rövid híre (1945. november 27. 6. oldal)

A negyedik képen látható rövid tudósítás nem is említette a hadiipari vonatkozásokat, ez alapján úgy tűnik, mintha csak a civil termelést szolgálta volna Demény munkája (keményítőből cukor előállítás, alkoholgyártás), ami nyilvánvalóan nem fedte a teljes igazságot, illetve a külföldnek szóló képet is tükrözhetne. Szabó Elek szerint ekkor már a szovjeteknek dolgozhatott informátorként Demény (1944-ben engedték át a britek a magyarországi ügynököket, egyfajta gesztusként Sztálin irányában), füzfüi lakása pincéjében lehetett a szovjetekkel való kapcsolattartást szolgáló rádióadó. 1956 után továbbra is a helyén maradt, 1958-ban emigrált egy külföldi tudományos konferencia alkalmával. Az „ügynöki”, „megbízotti” munka feltárása természetesen további kutatásokat igényel, mindenesetre meglepő tény a füzfüi laboratórium megjelenése egy floridai újságban.

A Demény-féle lakás emeleti részén lakott dr. Gebhardt István társbérlelként – segítő rádiósként és legitimista érzelmű anglofil úriemberként. Gebhardt apja, dr. Gebhardt Károly egyébként a Tanácsköztársaság bukása után a Cserny József vezette terrorkülönítményt elítélő per bírója, a kivégzések végrehajtásának felügyelője volt, míg nagybátyja a Rongyos Gárdában harcolt – a vegyészmező családi háttere kommunista szempontból erősen kifogásolhatónak számított, de szakértelmére szükség lehetett. Dr. Kompolthy Tivadar esetében ugyanez a helyzet: tudását elismerték és felhasználták, a különböző történelmi sorsfordulók azonban őt sem kímélték (életrajzát a következő forrás alapján foglalom össze: dr. Kompolthy Tivadar – Kossuth díjas vegyész, 2008). Kompolthy a központi laboratóriumban kezdte a pályafutását Demény vezetése alatt, majd 1943-tól a lőporüzemek vezetője lett, 1944-1945 telén konspiratív módon akadályozta meg, hogy a németek és a nyilasok elszállítsák a gyári berendezéseket, megteremtve a háború utáni újrakezdéshez a szükséges tárgyi feltételeket (Szabó Elek közlése szerint robbanóanyagot is juttattak ki az ellenállásnak). 1945 tavaszán már a szovjetekkel kellett tárgyalnia, hogy újra megmentsse az üzemi infrastruktúrát, a rekonstrukció során főmérnökként elvégzett munkáját Kossuth-díjjal ismerték el 1953-ban. 1956 októberében az Ideiglenes Munkástanács elnöke volt, köztisztviselőként álló emberként tartotta fenn a rendet a gyárban és a gyártelepi lakosság körében (Szönyeg, 2009. 151.), a forradalom bukása után

elhagyta a Nitrokémiát, a Vegyi- és Robbantástechnikai Kutató Laboratórium igazgatójaként ment aztán nyugdíjba.

A rövid és nem minden mérnököt érintő áttekintés azt mutatja, hogy a vállalat alkalmazottainak tevékenysége több szálon is érintkezett a politikával, meghatározva nemcsak a helyi közösség életét, hanem akár országos, nemzetközi ügyeket, melyek jövőbeli vizsgálatok tárgyai lehetnek.

A gyártás részletei

A hadiipari termelés természetesen rendkívül fontos volt az amerikaiaknak, így a gyártás számos részletét ismerhetjük meg a CIA-iratokból – ezek közül csak néhányat fogok kiemelni. Az első jelentés rögtön az államosítás után, 1948. december 7-én keletkezett, megállapítva, hogy újraindítják a háború előtti nitroglicerín- és robbanószergyártást. A gyár egy parkban található, saját energiaellátással, ami a település számára is biztosítja az áramot.⁸ Pár hónap múlva a szénbányászat és vegyipar 1949-es kilátásairól készült összefoglaló,⁹ ami szerint a vegyipar fejlesztéséhez szükséges összes anyagi erőforrást a Nitrokémiához allokáltak, az üzemről megállapították, hogy 1945-ben a szovjetek szét-szerelték (az előző, Kompolthy pályájára vonatkozó adatok ennek ellentmondanak). Egy 1950. július 24-i, budapesti keltezésű melléklet fel is sorolja, hogy miket vittek el a szovjetek jóvátételi szállítás címszóval 1945-ben Magyarországról: Fűzfőről a szerviz mellett a nitroglicerint, piroxilint és robbanószer gyártó üzemegységeket is vonatra tették.¹⁰

Érdekes megfigyelni, hogy milyen hírek jutottak ki az elzárt országból, az amerikai hírszerzés rendszeresen végzett sajtó- és rádiószemléket (*broadcasting*) a nyilvánosan hozzáférhető adatok összegzése céljából. Két alkalommal fordul elő a korpuszban a *New York Riportok Es Hírek Magyarországról* elnevezésű hírfolyam, ami feltehetően emigránsok által (is) előállított, vegyes tudósítási anyag volt. Az egyik cím így hangzott: *Robbanóanyag-szállítmányok „makaróni” felirattal*, a rövid cikkből megtudhatjuk, hogy Fűzfőről robbanószerkeket és precíziós műszereket küldtek a Szovjetunióba, „makaróni” feliratú ládákból.

EXPLOSIVES SHIPMENTS MARKED "MACARONI" -- New York Riportok Es Hírek Magyarországról, 24 Jun 50

Explosives and precision instruments manufactured in the ammunition works at Fuzfo are shipped to the USSR in crates marked "macaroni." [The 1944 directory of cities and towns in Hungary does not list a town by the name of "Fuzfo." There is a town listed by the name of "Fuzfogyartelep," located in Veszprem County, west of the Danube.]

5. kép. Részlet a hetilap hírei közül

(Forrás: CIA-RDP80-00809A000600340855-5. 2. oldal)

Az ötödik kép a rövid hírt mutatja, aminek a végén újra megjelenik a földrajzi azonosítás bizonytalansága, hiszen az 1944-es helységnévtárban nem szerepelt „Fuzfo” névvel település, csak „Fuzfogyartelep”, ami Veszprém megyében, a Dunától nyugatra található (ez az elhelyezés elég tágnak mondható).

Érdekes kérdés a makaróni megjelölés, ami a dezinformáció klasszikus esetének tűnhet, de van rá gyakorlati magyarázat. Szabó Elek szakértői segítsége alapján a tüzérségi lőporok fő alapanyaga a nitrocellulóz és a nitroglicerín volt, ezek bekevert, zselatinált masszájából meleg állapotban vékony csöveket préseltek, és különböző hosszúságúra vágta. Az ötvenes években az 57 mm-es légvédelmi géppágyúhoz és a 100-150 mm-es

kaliberű ágyúkhöz készült így a lőpor, aminek a formája a makaróniéval volt azonos, a vágott csőhosszúsága pedig 20-25 cm – az elnevezésnek ez az eredete. A koreai háború éppen ezekben a napokban tört ki, az erre való felkészülésnek éppúgy része lehetett ez a fegyverszállítás, mint az általános hidegháborús katonai készületnek. A ládákon megjelenő „makaróni” felirat tehát egyszerűen tekinthető az elhárítás félrevezető akciójának és logikusan választott, szakmán belül ismert elnevezésnek.

Magyarországot általában Délkelet-Európához sorolta az amerikai geopolitikai látásmód, ennek egyik bizonyítéka, ahogyan egy 1954-es összehasonlításban szerepel hazánk, Romániával, Albániával és Bulgáriával együtt. Itt a toluol (a TNT egyik alapanyaga) felhasználásáról írják, hogy ez nálunk szinte kizárólag a Nitrokémia üzemére összpontosul, az évi kapacitás ekkoriban 3000 tonna volt (szemben a háborús évek csúcának számító 5000 tonnás kibocsátással).¹¹ A vállalat hadászati védelme ezért kulcsfontosságú volt: két repülőszázadot is telepítettek a Várpalota melletti Baglyastetőre, az egyesített taktikai egység nemcsak a füzfüi robbanóanyaggyárat őrizte, hanem a Péti Nitrogént is.¹² Az 1956 utáni emigrációs hullám nagyban segítette a CIA tevékenységét, 1959-ben például menekültek beszámolóira alapozva bocsátottak ki a magyar polgári védelem és légoltalom helyzetéről szóló, titkos minősítésű riportot, Füzfü esetében föld alatti, BGS típusú (bomba-gáz-sugárbiztos) bunkerekről írt az ismeretlen jelentéstevő.¹³

A napi munkatevékenységről is többet megtudhatott az amerikai adminisztráció, egy 1957-es beszámoló feltételezhetően szintén egy menekült beszámolóját tartalmazza – ezt a sok kitakart, cenzúrázott részlet is megerősíti mint a hírforrást védő intézkedés (ld. 6. kép).

2. [redacted] in the works one section was manufacturing nitro-glycerine. Located within the works was a paper mill and [redacted] 25X1
also [redacted] cellulose.

3. [redacted] one section of the works employed 20-30 men. This contained 6 vats each of about 1/2 cu. m. 25X1
Raw materials, one of which [redacted] was cresol

6. kép. Részlet a Nitrokémiáról szóló jelentésből
(Forrás: CIA-RDP80T00246A033500870001-4. 1. oldal)

A gyár vezetése a környékbeliekkel azt próbálta elhitetni, hogy mezőgazdasági célokra gyártanak rovarirtót, de ezt valószínűleg senki nem hitte el, tudva, hogy robbanóanyag-ról van szó. Ezt bizonyíthatta, hogy a nyolc órás váltásokban, három műszakban dolgozó munkások által elkészített termékeket mindig éjszaka szállították, mint például a hadiiparban a II. világháború alatt rendszeresített, metakrilát polimer plexi lemezeket, melyeket harcjárműveknél, főleg repülőgépek egyes ablakainál alkalmaztak, a kis súly, jó formálhatóság és szilánkmentes törés miatt.

Egy menekült beszámoló

Az 1956-os forradalom előtt is sikerült magyar menekülteknek átjutni a vasfüggönyön: 1954 januárjában a Nitrokémia egy volt dolgozója szökött el a kommunista Magyarországról. Feltehetően Trieszt városában rögzítettek tőle öt beszámolót, ami aztán Münchenbe került a Szabad Európa archívumába, 1954 decemberében – a disszidensek

egyébként gyakran hónapokat töltöttek osztrák, nyugatnémet vagy olasz menekülttáborokban, amíg továbbmehettek, ezalatt különböző amerikai kormányzervek képviselői hallgatták ki őket. Az adatgyűjtést felhasználhatták a pszichológiai hadviselésben (propagandatevékenységben), vagy akár hírszerzési területen is.

Valamennyi beszámolóinak hasonló struktúrája van: az azonosító adatok után (riport száma, dátum, tematika) a megfigyelőre és a megfigyelés időtartamára vonatkozó megjegyzések szerepelnek, majd rövid angol nyelvű összefoglaló, valamint értékelés, ezt követi a magyar nyelvű riport, a dokumentum lényege.

ITEM No. 10824/54

IK
Dec.7
VII/1292 t

HUNGARY

INDUSTRY /1700/
Factories /1704/

CHEMICAL INDUSTRY PLANT AT BALATONFUZFO..

SOURCE TRIESTE: A former worker in a chemical products plant, who fled from Hungary in January 1954.

DATE OF OBSERVATION: Up to November 1953.

ENGLISH SUMMARY: The report gives an outline of the buildings of the factory and describes the situation of the chemistry department. It also refers to the AVH barracks, to the position of individual factories and to the tunnel and railroad station used exclusively by the plant, as well as to the automobile depots, dye section and the new buildings which have been constructed since June 1951.

EVALUATION COMMENT: The location of subject plant which is an important factor in the Hungarian ammunition production, is confirmed. The report gives the lay-out of the factory.

7. kép. Az első, Balatonfüzfőről szóló jelentés fejléce, SZER

(Forrás: <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:e1da27ee-38a6-40a2-866a-0dc35bac138e>)

A hetedik képen ezt a fejlécut láthatjuk, ami egyfajta rövid eligazítást jelenthetett a jelentést olvasó amerikai hivatalnokok számára; az utána jövő magyar szöveg már csak a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű szekciójának tagjai számára volt érthető. Az öt beszámoló a következő témakörök mentén épült fel:

- a Nitrokémia épületeinek elhelyezkedése,
- a termelés jellemzői,
- biztonsági intézkedések, balesetek,
- a szovjet alakulatok viselkedése,
- vegyes információk: fizetés, sztahanovisták, közlekedés, szénellátás.

A Nitrokémia körülbelül két kilométer hosszúságú és három kilométer szélességű területen feküdt (ténylegesen 500 kataszt-rális holdon), a komplexumot cementoszlopokkal összekötött drótkerítés vette körül, ezen belül helyezkedett el valamennyi épület, közte az ÁVH-laktanya, a lakótelep tisztviselői és igazgatói lakásokkal és két 60×10 méteres barakk-épület (munkásszállók). Egy 700 méteres alagútban volt a Petőfi üzem, a villanyerőmű, itt, a szénhordásnál dolgozott az informátor (Zoltán), 1949 és 1950, illetve 1951 és 1953 között; a földfelszínen volt a már korábban is létező Dózsa 1 (Nitroglicerín) és Kossuth (Löpor) üzem. 1952 végén kezdték el építeni a rakétagyárat, ami a szökés időpontjában még nem lett kész, bár már egy része üzemképes volt 1953-ban is,¹⁴ itt világító-, jelzőrakétákat gyártottak, melyeket rakétapisztolyból, később kézből, zsinóros indítással lehetett kilőni. Ezt a rakétatípust használták a nyugati határon létesített műszaki akadályoknál, ahol a határsértők által működésbe hozott „botló-drótos” rendszer indította el a jelzőrakétát.

A következő beszámoló szerint a Kossuth üzemből csomagolták és próbálták ki az ágyúvédőeket, ez utóbbi feladatra 16 munkást képeztek ki: a gyárteleptől 500 méterre lévő Kásahegyen egy nyolc méter hosszú, pincészerű bunkerben próbálták ki a robbantószeret (az eleje betonozva, a belseje homokkal volt megtöltve), az üzemvezető irányításával és egy tüzerhadnagy ellenőrzésével. A szénosztályozásban és salakozásban

részt vevő Zoltán újabb üzemegységekről számolt be ezek után: a savüzemet „Előre” névvel látták el, a Táncsics és a Dózsa 2 is hasonló tevékenységet végzett. A Nitrokémia a tárgyalt időszakban 8000 alkalmazottal rendelkezett, amiből 800 fő tisztviselő volt.¹⁵ A gyár építéskor egyébként a löporok ballisztikai vizsgálatára az oldószeres löporüzem mellett egy löteret is építettek, a koreai háború időszakában hozták létre a Kásahegytől északra, Litér irányában az ágyúlöteret, később a robbanóanyag-vizsgáló állomást.

A megerősített védelmet az ÁVH szolgáltatta, 1951-ben öt-hat őrtornyot építettek, mindegyik nyolc-kilenc méter magas volt, de még ugyanebben az évben ezeket lebontották. 1953 tavasza előtt az ÁVH-őrszemek a gyár területén kívül cirkáltak, ezt követően a telepen belül, 100 méterenként, puskával és géppisztollyal felfegyverkezve. A külső bejáratnál portás, a belsőknél ÁVH-sok látták el az ellenőrzési feladatukat, mindenkinek fel kellett mutatni a fényképes igazolványát, amire minden hónapban más színű bélyeg került. Fekete betűkkel volt rányomtatva a munkavégzés helye: P (Petőfi-üzem), K (Kossuth-üzem), T (Előre és Táncsics-üzem), R (Raktár); ha nyomós indok nélkül hagyta el valaki a munkahelyét, könnyen a kártevés gyanújába eshetett. A löporlakat és a balatonalmádi műút mellett fekvő rakétagyár körül különleges biztonsági

A megerősített védelmet az ÁVH szolgáltatta, 1951-ben öt-hat őrtornyot építettek, mindegyik nyolc-kilenc méter magas volt, de még ugyanebben az évben ezeket lebontották. 1953 tavasza előtt az ÁVH-őrszemek a gyár területén kívül cirkáltak, ezt követően a telepen belül, 100 méterenként, puskával és géppisztollyal felfegyverkezve. A külső bejáratnál portás, a belsőknél ÁVH-sok látták el az ellenőrzési feladatukat, mindenkinek fel kellett mutatni a fényképes igazolványát, amire minden hónapban más színű bélyeg került. Fekete betűkkel volt rányomtatva a munkavégzés helye: P (Petőfi-üzem), K (Kossuth-üzem), T (Előre és Táncsics-üzem), R (Raktár); ha nyomós indok nélkül hagyta el valaki a munkahelyét, könnyen a kártevés gyanújába eshetett.

intézkedéseket léptettek életbe, a Nitrokémián kívül több helyen is igazoltatták az ÁVH: Királyszentistván és Litér községekben, Papkeszi bejárónál, Vilonyán és természetesen Balatonfüzfőn. Egy alkalommal, hétköznap este 10-kor állították meg Zoltánt és barátját, akik éppen Balatonalmádiba mentek szórakozni, a „Pannonia mulatohelyre”. Mivel egyiküknél nem volt kerékpárigazolvány, bekísérték őket a rendőrségre, 25 forint büntetést kaptak, mondván: „miért nem szórakoznak otthon”.¹⁶

A fizetések kérdése (*wages*) a CIA számára mindig fontos volt, gyakran említették különböző jelentésekben, a fiatal emigráns férfi szintén beszámolt erről. Egy szakmunkás 900-1100 forintot kapott minden hónap 12-én, 3,71 forintos órabérrel és 100% teljesítmény feletti prémiummal számolva, a gép mellett dolgozva ez elérhette az 1300 forintot, a raktárban dolgozó 25 éves nővére viszont maximum 7-800 forintot keresett havonta. A legmagasabb bérezése az élmunkásoknak (1400 forint), sztahanovistáknak (1700 forinttól) és a párttag dolgozóknak, illetve mérnököknek (2000 forint) volt. Ez egy szűk rétegnek számított, hiszen 150 élmunkás és 80-100 sztahanovista volt ebben az időben a gyár foglalkoztatásában (összehasonlításként: 1953-ban egy kg kenyér 2 forint 80 fillér, egy kg sertéshús 28 forint 90 fillér, míg egy liter tej 3,60 forint volt, ld. Valuch, 2013. 142–143.). Főleg kerékpáron jártak a munkások a gyárba, a távolabbról érkezők Balatonfüred és Székesfehérvár felől munkásvonattal, illetve teherautójáratokkal (heti 4-8 forintba került ide egy bérlet), egészen Enyingig bezárólag.¹⁷ Az említett teherautójáratokat a zsgaron „Fakarusz”-nak nevezte, megkülönböztetve az akkor már gyártott Ikarusz autóbuszoktól. A járműnek teherautóalvázra szerelt dobozfelépítménye volt, és primitív fémvázás üllapokkal volt szerelve, ipartelepeknél, bányáknál sokáig alkalmazták munkásszállításra

A szovjet alakulatok viselkedéséről szóló riport a legérdekesebb, a beszámolóhoz írt, angol nyelvű megjegyzések is ezt ítélték leginformatívabbnak. 1951 nyara óta jártak le két hónapos gyakorlatra szovjet műszaki alakulatok a Balatonra, itt sátoroztak és építettek pontonhidat gyakorlásképpen. Elkülönített partszakaszuk volt, ahol gyakran meztelenül fürödtek, éjszakánként a szőlőhegyeken garázdálkodtak, csoportosan és géppisztolyokkal. 1952-ben a litéri vincellér oroszul kérte őket, hogy kémeljék meg a gyenge termést, erre megverték és le is lötték volna, ha nem jár arra egy ÁVH-járőr dzsippel. Így megmenekült a vincellér, a szovjetek ellen természetesen nem indult eljárás.

A helyi lakossággal nem volt jó a viszony, 1953 nyarán például egy „Nikoláj” nevű szovjet hadnagy udvarolt egy 22 éves, falubeli csinos lánynak, akinek az apja párttagként nem sokat törődött ezzel, a falusiak körében viszont mindenki megvetette a lányt, nem álltak vele szóba, bálokon nem kérték fel. 1953 farsangján a Szentkirálysabadján állomásozó szovjet repülősök is elmentek a bálba, ahol összeverekedtek „magyar kartársakkal lányügyből kifolyólag”. Az összecsapás „enyhe lefolyású” „ököl és derékszíjharc” volt, mivel senkinél nem volt oldalfegyver, végül a kiérkező katonai készség és az MVD választotta szét a két tábor. Virágzó feketepiacot tartottak fenn a szovjet katonák (ezt más források is megerősítik), különféle gyanús helyekről származó „szajréaut” adtak el a Balaton környéki lakosoknak, Ausztriából becsempészett órát, töltőtollat, ékszert, gyűrűt, potom áron (egy óra 4-500 forintba, egy toll 50-60 forintba került), a szovjet tiszticsizmán 4-500 forintért adtak túl, ez utóbbiak feltehetően a hajmáskéri nagy orosz raktárból kerültek ki.¹⁸

Befejezés

A kutatás a globális és lokális szempontok összekapcsolásával kívánt új perspektívát nyújtani a kortárs történettudomány számára, a helytörténetnek és a közösségi múltfeltárásnak pedig egy különleges forráscsoport felhasználását ajánlva mutatott a megszokottól eltérő szempontokat. Rendkívül érdekes, hogy milyen képzeteket, mentális térképeket

hoztak létre a dokumentumok, például a források mentális térképén csak Füzfőgyártelep jelent meg, az alsó fürdőt zárójelbe téve, nem megemlítve, tudatlanul is megerősítették és folytatták az amerikaiak a korábbi ellentétet a két településrész között. A CIA és egyéb amerikai dokumentumok a kommunista időszak hétköznapi és kulturális gyakorlatait számos területen más megvilágításban mutathatják be, ami fontos hozzájárulásként szolgálhat közelmúltunk jobb értelmezéséhez. Felfoghatjuk ezt akár a tér át-, újrairásaként, a különböző idősíkok és percepciók váltakozó összjátékával sajátos tér-képeket teremtve.

Az előzőekben leírtaknak pedagógiai vonzata is van: a jelentések megalkotásának folyamatában az együttműködés, a különböző tudásfajták és -formák felhasználása, helyi és globális szintek összeötvözése természetes jellemzőnek tekinthető, ami napjaink iskolai kultúrájának szintén fontos ismérve kell, hogy legyen. A korábban felvázolt balatonfüzfüi történetek, embertípusok számtalan hasonló változatban léteznek az országban, és fontos részét képezik a közelmúltról való tudásnak, a lokális identitásoknak – feltárásuk a történelemtanárok, történészek, helyi közösségek fontos ügye lehet. Mindez a nemzeti és transznacionális, nemzetek feletti történelem része, számtalan, még kiaknázásra váró lehetőséggel.

Köszönetnyilvánítás

Az írás nem jöhetett volna létre ebben a formában Szabó Elek okleveles vegyész mérnök segítségével, aki a Nitrokémiánál dolgozott 1965-től.

Irodalom

Elsődleges források

Hungarian Lab Paces Industrial Comeback. *The Sanford Herald*, November 27, 1945, 6. Szabó Elek (é. n.). *Füzfüi történetek*. Kézirat.

CIA

Fuzfo Nitroglycerin Factory. 7 December 1948. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R002100470009-2.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Planned Production and Distribution of Hungarian Coal during 1949; Organic and Inorganic Chemical Industry. April 28, 1949. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R002600690005-7.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Hungarian Reparations Deliveries to the USSR in 1945. 24 July, 1950. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00039R000200020060-2.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Says Hungarian Army Planned to Desert Tito. 26 September, 1950. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000600340855-5.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

National Intelligence Survey Gazetteer for Hungary. July, 1951. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP01-00707R000100110002-4.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Nitro Chemical Institute. November 26, 1951. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00926A004400060008-1.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

New Rail Link Between Moharakodó and Balatonfüzfü. 11 April, 1952. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R011400070006-6.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Hungarian Air Facilities and Caverns. September 8, 1952. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00926A005300580001-4.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

The Coal Chemical Industry in the South European Satellites. November 1, 1954. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-01093A000700070001-4.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Mission Coverage Summary. Mission-2021 of 9 July 1956. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP89B00709R000500960001-8.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

(Sanitized) Nitro-Chemical Plant, Balatonfuzfo. March 29, 1957. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80T00246A033500870001-4.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

(Sanitized) 1. Explosives Factory at Fűzfőgyártelep
2. Other Hungarian Explosives Factories. 2 October, 1957. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP71T00730R000500090004-5.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Office of Training Bulletin. December 1, 1957. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-03921A000200230001-0.pdf> Utolsó letöltés: 2021. március 28.

Civil Defense and Shelter Construction in Hungary. January 1, 1959. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79R01141A001300050002-9.pdf> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.

Open Society Archive (OSA)

Chemical Industry Plant at Balatonfuzfo. 7 December 1954. HU OSA 300-1-2-53265; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: General Records: Information Items; Open Society Archives at Central European University, Budapest. <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:e1da27ee-38a6-40a2-866a-0dc35bac138e> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 21.

The Chemical Plant at Balatonfuzfo. 7 December 1954. HU OSA 300-1-2-53293; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: General Records: Information Items; Open Society Archives at Central European University, Budapest. <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:3602bf09-2c66-4145-8668-995c49c717ec> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 21.

The Chemical Plant at Balatonfuzfo. Security Measures. Checks. Accidents. 11 December 1954. HU OSA 300-1-2-53512; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: General Records: Information Items; Open Society Archives at Central

European University, Budapest. <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:ed5bb86d-45c4-40fb-be55-ba178509b6e2> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 21.

Summer Exercises Carried Out by a Unit of Soviet Pioneers in the Vicinity of Balatonfuzfő. 11 December 1954. HU OSA 300-1-2-53513; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: General Records: Information Items; Open Society Archives at Central European University, Budapest. <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:cd7fd0c5-865b-4d75-a9cc-90249d9b0fa6> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 21.

Miscellaneous News on the Chemical Products Plant at Balatonfuzfo”, 11 December 1954. HU OSA 300-1-2-53542; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: General Records: Information Items; Open Society Archives at Central European University, Budapest. <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:b0628775-ea19-42f3-9a9f-738827436e64> Utolsó letöltés: 2019. szeptember 21.

Másodlagos szakirodalom

Ayers, E. L. (2010). Turning toward Place, Space, and Time. In Bodenhamer, D. J., Corrigan, J. & Harris, T. M. (szerk.), *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*. Indiana University Press. 1–14.

Borhi, L. (1999). Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The United States and Hungary in the 1950s. *Journal of Cold War Studies*, 1(3), 67–108. DOI: 10.1162/152039799316976814

Döring, J. & Thielmann, T. (2008). Einleitung: Was lesen wir im Raume? Der Spatial Turn und das geheime Wissen der Geographen. In Döring, J. & Thielmann, T. (szerk.), *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Transcript Verlag. 7–49. DOI: 10.1515/9783839406830-intro

Dr. Kompolthy Tivadar – Kossuth-díjas vegyész (2008). *Regio Regia*, http://www.regioregia.hu/index.php?hir_id=3415 Utolsó letöltés: 2021. 03. 28.

Gati, Ch. (2006). *Vesztett illúziók: Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Osiris.

Jámbor, T. (2008). „1956” a veszprémi járás kisközségekben. In Tóth G., Péter (szerk.), *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 25*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság. 323–344.

Myers, K. & Grosvenor, I. (2018). *Collaborative Research: History from Below*. Connected Communities Foundation Series, University of Bristol/AHRC Connected Communities Programme.

Somogyvári, L. (2017). A magyar iskola a CIA jelentéseiben. *Pedagógia történeti Szemle*, 3(34), 1–17. DOI: 10.22309/PTSZEMLE.2017.3.1

Somogyvári, L. (2019a). A CIA, a magyar ifjúság és a VIT (1949-1959). In Fehérvári, A. & Széll, K. (szerk.), *Új kutatások a neveléstudományokban, 2018*. ELTE PPK – L’Harmattan. 27–44.

Somogyvári, L. (2019b). Újvidék a CIA iratok tükrében (1948–1955). *Tanulmányok (Újvidék)*, 51(58), 161–174. DOI: 10.19090/tm.2019.1.161-174

Somogyvári, L. (2020a). Hidegháború, kultúra és ideológia: fővárosi mozik 1951 és 1953 között. In Pelesz, N. (szerk.), *Művelődés, műveltség, minőség*. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. 9–22.

Somogyvári, L. (2020b). Az 1949-es választások amerikai szemmel: Nagykövetségi úti beszámolók a vidéki Magyarországról. *Korall*, 21(79), 25–48.

Somogyvári, L. (2020c). Tüntetés amerikai olvasatban: Zágrábi Egyetem, 1951. *Tanulmányok (Újvidék)*, 52(60), 127–138. DOI: 10.19090/tm.2020.1.127-138

Somogyvári, L. (2020d). Nyugatra menekült magyarok a kommunista oktatásról az ötvenes évek elején. In Varga, A., Andl, H. & Molnár-Kovács, Zs. (szerk.), *Új kutatások a neveléstudományokban, 2019*. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság–PTE BTK Neveléstudományi Intézet. 35–44.

Szőnyeg, J. (2009). *Fejezetek Balatonfüzűfő történetéből*. Balatonfüzűfő Önkormányzata.

Valuch, T. (2013). *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Napvilág Kiadó.

Jegyzetek

¹ A tanulmány írásakor az utolsó *Murteriárium* a 14. volt a sorban. Letöltés helye és ideje: <https://tiszatajonline.hu/egyperces/murteriarium-14/>, 2023. december 1.

² CIA-RDP78-03921A000200230001-0. 7. oldal, saját fordítás.

³ A CIA elektronikus könyvtára: <https://www.cia.gov/readingroom/>, a Szabad Európa Rádió (SZER) anyagaihoz l. <https://catalog.osaarchivum.org/browse/fondslist>. A két szervezet tevékenységei korábbi elemzéseim és a szakirodalom alapján is gyakran összefonódott, hiszen a magyar disszidensek kihallgatásában részt vett a hírszerzés, majd a hírértékkel bíró információkat felhasználták a SZER adataiban is.

⁴ CIA-RDP01-00707R000100110002-4. 25. oldal

⁵ Szerencsére a CIA oldala különböző operátorok használatát engedi, így a csonkolt keresést is (Balaton*), ezek segítségével az összes lehetséges találatot ki tudtam gyűjteni.

⁶ CIA-RDP80T00246A033500870001-4. 1. oldal

⁷ CIA-RDP71T00730R000500090004-5.

⁸ CIA-RDP82-00457R002100470009-2.

⁹ CIA-RDP82-00457R002600690005-7.

¹⁰ CIA-RDP82-00039R000200020060-2. 6. oldal

¹¹ CIA-RDP79-01093A000700070001-4. 18. oldal

¹² CIA-RDP80-00926A00926A005300580001-4. 8. oldal

¹³ CIA-RDP79R01141A001300050002-9. 57. oldal

¹⁴ OSA 300-1-2-53265.

¹⁵ OSA 300-1-2-53293.

¹⁶ OSA 300-1-2-53512.

¹⁷ OSA 300-1-2-53542.

¹⁸ OSA 300-1-2-53513.

Absztrakt

A hidegháborús USA-hírszerzés dokumentumai ma már bárki számára hozzáférhetőek online a CIA oldalán – természetesen a titkosítás alóli feloldás protokollja, valamint a nemzetbiztonsági és személyi vonatkozások korlátai határt szabnak érdeklődésünknek. Tanulmányom azt mutatja be, hogy Balatonfüzfőt és az amerikai adminisztráció számára elsősorban fontos Nitrokémiát hogyan látta a CIA az ötvenes években: milyen információkat tudhattak Washingtonban egy Vasfüggöny mögötti magyar településről, ezek az adatok honnan származtak, és hogyan interpretálták őket. Sajátos mentális térkép rajzolódik így ki a szemünk előtt: helyek, személyek és az ezekhez társuló lehetséges jelentések. Mindezt a közösségi/nyilvános történelem (*common/public history*) kurrens trendje által újra előtérbe helyezett módszertani kezdeményezésekkel ötvöztem, vagyis felhasználtam a helyi tudásanyagot, történeteket az írás folyamatában – az így létrejött narratíva természetesen újraírható, felhasználható a lokális történelem továbbépítésében.

Kulcsszavak: CIA, hidegháború, Nitrokémia, Balatonfüzfő, common history